

МАРТА БЈЕЛЕТИЋ

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ПСЛ. ГЛАГОЛА **kapati*

COBISS: 1.01

Prispevek k proučevanju psl. glagola **kapati*

V delu se semantično analizirajo slovanski (predvsem srbskohrvaški) kontinuantni psl. glagola **kapati*, in to tistih, ki se etimološko povezujejo z lit. *kāpanoti* ‘ubijati, klati’, *nusikāpanoti* ‘umirati, crkavati’. Rezultati analize krepijo mnenje prvotne istovetnosti s psl. **kapati* in **kopati*.

Ključne besede: (pra)slovanščina, baltščina, glagol, semantika, etimologija

A contribution to the study of the PSI. verb **kapati*

This article offers a semantic analysis of Slavic (mostly Serbo-Croatian) derivatives of the Proto-Slavic verb **kapati*, especially those etymologically connected with Lith. *kāpanoti* ‘to kill’, *nusikāpanoti* ‘to die’. The results of this analysis support the supposition of the common origin of Proto-Slavic **kapati* and **kopati*.

Keywords: (Proto-)Slavic, Baltic, verb, semantics, etymology

0 Псл. глагол **kapati* нема општеприхваћену етимологију. Најчешће се тумачи као оноματοпеја (Berneker 487; Skok 2: 40–41; Sławski 2: 50; Machek 239–240 s.v. *kapati* 1; ESJS 302–303) и пореди са лит. *kapnóti* ‘капати (о киши)’ (Sławski l.c.; Fraenkel 217). Међутим, разуђена семантика овога глагола указује и на друге могуће етимолошке везе које се, према постојећим тумачењима, грањају у два правца. Значење чеш. *kapati* ‘вући се’ указивало би на везу са лит. *kópti* ‘пузати, милети’, лет. *kâpt* ‘пузати, милети, ићи, ходати’ (Machek 240 s.v. *kapati* 2; Snoj 284–285 s.v. *kâplja*), док семантика слабљења, пропадања, умирања, присутна у већини словенских језика, упућује на поређење са лит. *kāpanoti* ‘убијати, клати’, *nusikāpanoti* ‘умирати, црковати’ (Fraenkel 1: 216–217; Sławski l.c.; Bezlaј 2: 17–18 s.v. *kapljāti*). У овом прилогу позабавићемо се потоњим случајем.

1 Глагол **kapati* у основном значењу добро је посведочен у свим словенским језицима, уп. стсл. **капати** ‘капати’, с.-х. *kānati* ‘id.’, ‘лити, проливати’, ‘прокишњавати’, мак. *kapе* ‘капати’, ‘прокишњавати’, буг. *kàпa* ‘капати’, слн. *kāpati* ‘капати, цурити’, чеш. *kapati* ‘капати’, глуж. *kapác* ‘id.’, длуж. *kapás* ‘id.’,

Овај прилог је резултат рада на пројекту 178007 „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“ који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

пољ. *karas* 'id.', рус. *káпaть* 'id.', 'сипати кап по кап', укр. *káпати* 'капати', блр. *káпaць* 'id.' (ЭССЯ 9: 144–145 s.v. **karati*); уп. и облике на *-нqti-*: стсл. **КАПЖТИ** 'капнути; цурити', с.-х. *kàнyти* 'капнути', 'пролити кап, сузу', *kàпnyти/kàпnyти* 'капнути', мак. *капне* 'id.', буг. *капна* 'id.', слн. *káпiti, káпiti* 'id.', чеш. књиж. *kapouti* 'капати, тећи, цурити', *káпnouti* 'капнути, накапати', слч. књиж. *kapúť* 'цурити, тећи (нпр. о сузама)', пољ. *kapnąć*, заст., дијал. *kapnąć* 'капнути', рус. *káпnyть, káпnyть* 'id.', дијал. *káпnyть* 'накапати, налити кап по кап', 'тећи, сливати се', 'пропуштати воду', укр. *káпyти* 'капати, тећи', *káпnyти* 'капнути', дијал. *káпyти* 'id.' (ЭССЯ 9: 147–148 s.v. *kapnqti*).

- 2 У већини словенских језика глагол **karati* има и друга значења, уп. срп. *kàпати* 'радити без предаха, изгарати, мучити се', 'чамити, злопатити се, пропадати, скапавати, трунути' (РСА), чеш. дијал. *karat* 'цржавати, липсавати', *karat dólu* 'венути, пропадати (од болести)', слч. *karat* 'цржавати', дијал. *karat* 'сатирати се тешким радом, гинути' (ЭССЯ 9: 144–145); срп. *kàпnyти/kàпnyти* 'уморити се, изнемоћи, истрошити се', мак. *капне* 'клонути, изнурити се', буг. *капна* 'исцрпсти се, ослабити', 'нестати; умрети', дијал. 'изнурити се од рада', 'преморити се', чеш. *káпnouti* 'нестати, умрети' (ЭССЯ 9: 147–148 s.v. **kapnqti*).

Поменута значења реализују се и у префигираним облицима глагола, уп. с.-х. *òкапати* 'измучити се', 'скапати, пропасти, сагњити', мак. *окапе* 'онемоћати, ослабити', буг. *окања* 'иструлити, сагњити', чеш. *окапати* 'распасти се, оронути', стслч. *окапат* 'нестати, пропасти', пољ. дијал. *окарас* 'нестати, пропасти, ослабити', 'упропастити, постати упропашћен' (ЭССЯ 27: 101–102 s.v. **obkarati*); срп. дијал. *раска̀пље се* 3. sg. 'дозри, презри': Од ово јакó сунце праске узреле, па се раскапале Црна Река (Марковић 1993), мак. *раскапе се* 'иструлити, иструнути, распасти се', буг. *разка̀па се* 'трулити, гњити, распадати се', стслч. *rozkarat' sa* 'настрадати, умрети' (ЭССЯ 33: 156–157 s.v. **orzkarati (se)*); срп. дијал. *òткaпати* 'јакó озепсти, прозепсти, смрзнути се' (РСА), буг. *отка̀пвам* 'гњилети, трулити, отпадати (о делу тела који се од изнурености, хладноће одузима и не може више да се покреће)', чеш. заст. *odkarati* 'липсати, црћи (о стоци)', 'умрети (од смрзавања)', дијал. *odkarat* 'умрети, црћи', стслч. *odkarat* 'пасти, црћи, липсати (о стоци)', слч. разг. *odkarat* 'угинути, црћи (о људима)', дијал. 'црћи, липсати, одапети, нестати' (ЭССЯ 37: 47 s.v. **otъkarati*); с.-х. *скàпати* 'погинути, умрети (од муке, од јада, од каквог другог тешког стања)' (RJA), слн. *skápati* 'пропасти, цркнути, угинути' (Bezljaj 2: 17 s.v. *kápati*), слч. *skarap* 'погинути, цркнути, нестати', пољ. *skaras* 'умрети, погинути', укр. *скàпaтися* 'погинути, цркнути, нестати',¹ такође буг. *скàпвам се* 'распадам се, трулим' (Sławski 2: 55 s.v. *karieć*).

1 Укр. глагол се сматра позајмљеницом из пољског или словачког (ЕСУМ 5: 265). Одговарајући облик посведочен је и у белоруском – *скапéць* 'стиснути се, смањити се, разболети се, нестати', али је то у белоруском периферна реч (ЭСБМ 12: 112).

3 У етимолошкој литератури преовлађује мишљење да је псл. **kapati* ‘падати кап по кап’ у појединим словенским језицима секундарно развило значења ‘слабити, пропадати’, ‘умирати, црквати’, настала депревербацијом од облика са префиксима **izъ-*, **sъ-*, који су и данас чешћи у том значењу. Семантички развој био би следећи: ‘истећи кап по кап, до краја’ > ‘постепено западати у све горе стање (физичко, материјално); слабити, пропадати, умирати’ (Vaillant 1946: 14; цитира Sławski 2: 55 s.v. *kapieć*; уп. и Skok 2: 40–41; ЕСУМ 5: 265 s.v. [*skánátucia*]; ЭСБМ 12: 112 s.v. *сканецъ*). Као аргумент за овакво тумачење Славски наводи податак да у народу постоји обичај паљења свеће да би неко ‘скапао’ као упаљена свећа (Sławski l.c.).² Очигледно је, дакле, да се примарним значењем псл. **kapati* сматра значење ‘капати, падати у капи-ма’, из којег се ланчано развијају секундарна значења ‘слабити, пропадати’, ‘умирати, црквати’ итд. По Скоку, у питању је метафоризација исходишног значења: „У префиксалним сложеницама метафоричко значење полази од упоређења ‘падати као кап, одмах, дуго, пропадати као кап у води’...“ (Skok 2: 40).

3.1 Треба нагласити да се значења ‘слабити, пропадати’, ‘умирати, црквати’ јављају углавном у јужнословенским и западнословенским језицима.³

Значење ‘(ис)трулити’ раширено је у јужнословенским језицима (осим словеначког). У с.-х. језику оно је карактеристично за говоре ји. Србије,⁴ а распрострањено је и у македонском и бугарском. Будући да се труљење може схватити као један од видова пропадања, значење ‘трулити’ регуларно би се могло извести из ‘слабити, пропадати’, иако може бити и другачије мотивисано (в. Вучковић 2007: 29–30).

Значење ‘смрзнати се’ посведочено је превасходно у с.-х. језику (у говорима ји. Србије, Метохије и Црне Горе).⁵

2 Ради се заправо о проклетству као вербалном клишеу који има за циљ да нанесе штету одређеном адресату (в. SM 270 s.v. *клетва*). Проклетство је превасходно вербални ритуал, и само је понекад праћено додатним радњама. У Белорусији, источној Пољској и код јужних Словена акционалне форме проклетства везане су за црквену симболику. На пример, у Бјалистоку (Пољска) жена доноси у цркву свећу, пали је, и док свећа гори, изговара речи: „А żeby ty skapał tak, jak ta świeca!“ (в. Виноградова 2008: 406). Врло је вероватно да је овде у питању само паретимолошко повезивање *капања* (воска) и *скапавања* (‘пропадања, умирања’).

3 Због ограниченог простора није могуће навести све потврде прикупљене за потребе овога рада. Напомињемо да је за српски језик урађена детаљна ексерпција лексикографских извора и да ће тај материјал бити објављен на другом месту.

4 Уп. *kàpe se* impf. ‘скапава се, трули’ Црна Трава (Стојановић 2010); *скàпем* pf. ‘иструлим’ Лужница (Ђирић 1983), *скàпем се* ‘id.’ Преображење (Златановић 1998), *скàпе* ‘иструли’, *скàпе се* ‘исквари се, пропадне, иструли, убуђа се (о воћу, поврћу)’ Црна Трава (Стојановић 2010), Тимок (Кожељак 2014), Пирот (Живковић 1987).

5 Уп. *kàpe се* impf. ‘мрзне се’ Каменица код Ниша (Јовановић 2004); *откàне* pf. ‘озепсти’ Пирот (Златковић 2014), *откàпље* ‘промрзне’ Црна Река (Марковић 1986); *прекàн-нем* ‘смрзнем се’ Врање (Златановић 1998), *прекàпе* ‘много смрзне, премрзне (о рука-

Сва поменута секундарна значења глагола **kapati* заправо означавају процес слабљења, пропадања, узрокован различитим чиниоцима (глад, жеђ, умор, тежак рад, хладноћа итд.) који на крају доводи до коначне пропасти, престанка постојања. Ипак, недоумицу изазива однос секундарних значења према основном ‘капати, падати у капима’, јер објашњење да су она плод његове метафоризације није довољно убедљиво.

- 4 Као што је на почетку речено, псл. глагол **kapati* у значењу ‘слабити, пропадати, умирати’ доводи се у везу са лит. *kāpanoti* ‘убијати, клати’, *nusikāpanoti* ‘умирати, цркатати’.⁶ Када је реч о овом глаголу, треба узети у обзир целу његову породицу, онако како је описује Френкел. Поред наведених облика, он ту сврстава још и *kapūtyti* ‘убити, заклати’, *kāpanotis*, *kāpurnotis*, *kēpurnotis* ‘копрцати се, ударати рукама и ногама око себе, докопрцати се, скончати’, сматрајући да ове речи стоје у вези са лит. *karóti* ‘сецкати’ итд., али да су се укрстиле и са једном ономатопејском породицом (барем када је у питању значење ‘копрцати се’), заступљеном литавским *keperzuoti*, *kepers(t)uoti* ‘ћипати, укочити се у месту, ритати се задњим ногама (о коњу)’, *kepersaĩs*, *keperzaĩs* ‘у скоковима, скоковито, скачући’, *kepresỹs* ‘скачући, галопирајући’, *išsikēpuruoti* ‘с муком испузати’, *kepės(t)uoti* ‘с муком, несигурно се вући’, *kēpteleti*, *kēpterėti* ‘упропастити се, пропасти, умрети’. Из летонског наводи још и *ķeparāt(iēs)*, *-uōt(iēs)*, *ķepuruōt(iēs)* ‘копрцати се, с муком се пробијати, мучити се’, где је *ķ* вероватно литавског порекла и одбацује поређење са чеш. *čpár*, глуж. *spara*, длуж. *špara* ‘канца’ < **čьparъ*. На крају истиче да је индикативно што пол. *karac* ‘капати’ које је, према Бернекеру, ономатопејског порекла, у дијалектима има и значења ‘умрети, пропасти, осиромашити’, уп. и *kapiec* ‘пропадати, опадати, слабити, сиромашити’, блиска значењима лит. *kāpanotis*, *nusikāpanoti* (Fraenkel 1: 216–217 s.v. *kāpanoti*).⁷

- 4.1 Смочињски изводи лит. *kāpanotis*, *nusikāpanoti* од лит. *-kàpti*, *-kampù*, *-karaiũ*, посведоченог само у префигираним облицима, чија су значења за нас посебно релевантна, уп. *nukàpti* ‘уморити се, намучити се’, *prikàpti* ‘уморити се (о коњу)’, ‘отупети (о секири)’, ‘понестати, усфалити’. Као

► ма, ногама, ушима’ Пирот (Златковић 2014), Црна Трава (Стојановић 2010); *skānam* ‘озепсти, смрзнути услед велике хладноће’ сев. Метохија (Букумирић 2012).

6 Треба имати у виду да лит. *nu-* (овде са *-si-* као знаком рефлексивности/интранзитивности) семантички одговара словенском *ot(ъ)*- (чији етимолошки еквивалент, лит. *at-*, нема аблативно, него дативно значење: *ateiti* ‘прићи’ а не ‘отићи’). У том погледу, лит. *nusikāpanoti* семантички одговара псл. **otъkapati* (в. § 2).

7 Треба напоменути да образовања горенаведених глагола не представљају регуларне творбене типове, осим глагола на *-(s)noti* који углавном имају деминутивно значење и означавају итеративну радњу малог интензитета, нпр. *lynóti* ‘падати (о киши), шкрупити, прскаати’, ... *kapnóti* ‘полако сећи (дрва); шибати (о киши) итд.’ : *karóti* ‘сећи’ (Otrębski 1965: 346).

деривате глагола *-kàpti* он наводи следеће облике: *kāpana* ‘помор, нпр. свиња’,⁸ одатле деноминали *kāpanoti* ‘тешко радити, диринчити, ринтати; тешко ходати’, *iškāpanoti* ‘црћи’, *sukāpanoti* ‘разболети се’, рефл. *kāpanotis* ‘тешко боловати, умирати, цржавати’, *nusikāpanoti* ‘умрети, црћи’; *kāparas* ‘крај, смрт (посебно о малим животињама и птицама)’, вар. *kāporas* ‘крај, смрт’, одатле деноминали *nusikāparoti*, *-kaparūoti* ‘црћи’. Облик презента *kampū* глагола *-kàpti* тумачи се уметањем назалног инфикса у основу *kap-* која је у *kapū*, *kàpti* ‘полако сећи, кресати (грање)’, уз напомену да је семантичка страна неразјашњена (Smoczyński 2007: 254 s.v. °*kàpti*). Френкел пак за семантичку везу између *kàpti* (*kapū*) ‘ударати, сећи’ и *kàpti* (*kampū*, *kapai*) ‘изнурити се, уморити се’ упућује на гр. κόπτειν ‘ударати’ и ‘уморити се’ (Fraenkel 1: 217–218 s.v. *kapóti*; прихвата Derksen 2015: 226).

- 4.2 И Дерксен разликује *kapti* I: лит. дијал. *kàpti* ‘сецнути’ (3. pres. *kāpa*, 3. pret. *kāpè*), стпр. *enkopts* pt. pf. pass. ‘укопан, сахрањен’⁹ и *kapti* II: лит. дијал. *kàpti* ‘уморити се’ (3. pres. *kaīpa*, 3. pret. *kāpo*), али мисли да је посреди исти корен (Derksen 2015: 226).

Из изложеног је јасно да се лит. *kāpanotis*, *nusikāpanoti* доводи у везу са лит. *kàpti* ‘сецнути’, *kapóti* ‘сећи’. Како је потоњи облик итератив од *kàpti*, који се формално у потпуности подудара са псл. *kopàti* (в. Smoczyński 2007: 254; Derksen 2015: 225–226), наш фокус се усмерава на могуће заједничко порекло псл. **kapati* и **kopati*, на шта је указао Трубачов (ЭССЯ 9: 144–145 s.v. **kapati*).¹⁰

- 5 Разматрајући етимологију псл. **kopati* (сродног са лит. *kapóti* ‘сећи’, лет. *kapāt* ‘id.’, стпрус. *enkopts* ‘закопан, покопан’ итд.), Трубачов скреће пажњу

8 Уп. слч. дијал. *kāp* и *kapāl* m. ‘помор, липсавање (о животињама)’ (SSN I 745).

9 Дерксен само сврстава под ову одредницу стпрус. *enkopts* а не објашњава његов вокализам, али из онога што каже о алтернацији **kār-* у претериту према **kap-* у презенту излазило би да ту имамо *ā* (Derksen 2015: 226). Говорећи о проблему рефлекса прабалт. **ō* (> лит., лет. *uo*) и прабалт. **ā* (> лит. *o*, лет. *ā*) у старопруском, Смочињски долази до закључка да се у старопруском избрисала фонолошка разлика између та два прабалтска дуга вокала а да се њихова фонетска реализација колеба између [o:] и [a:], те се пишу *o*, *oa* или *a* (нпр. *mothe* = лит. *mótė*, али *pomatre* : лит. *pāmotė* (пие. **māīēr*) (Smoczyński 2000: 67–71). По томе би излазило да је у *enkop(t)s* *o* или од **ā* или од **ō*, али Смочињски уставку указује и на случајеве када у стпрус. *o* стоји за кратак вокал *o* или *a*, па вероватно овде претпоставља такав случај. Мартин Кимел у LIV 555 s.v. 1. **(s)kep-* ‘hacken, hauen’, где сврстава лит. *kàpti*, *kapū*, *kàpti*, *kampū*, *kapóti*, слов. *kopati*, *skopiti*, не наводи облике са другим вокализмом (они постоје; од стсл. *скопити* итератив је *скапати*, посведочен у Законоправилу Св. Саве). За облик *kopati* просуђује да је вероватно деноминалан, уз напомену да је презент **koplję* у словеначком и пољском секундаран (што је упитно у светлу материјала изнесеног овде у нап. 11).

10 Његово извођење **kapati* ‘падати кап по кап’ из **kopati* ‘копати’ оспорава се зато што је то млађи, у најбољем случају познопрасловенски итератив од **kopati* (ESJS 302–303).

на творбено-морфолошки лик овог псл. глагола. Због итеративно-дуративног завршетка *-ati* (заједничког за слов. и балт.) очекивао би се дуги вокализам у корену (а не кратки, који је својствен глаголима типа **kopti*, а који, узгред, одговара лит. *kāpti*). То указује на чињеницу да облик **koraję*, **kopati* није примаран, као и на то да је јединство презентско-инфинитивне парадигме – секундарно (без обзира на аналогно лит. *karóju, karóti*). Овај проблем није могао да реши ни Вајан који је, видевши знаке првобитне атематске промене у слн. *kóplje*, чеш. *kope*, пољ. *kopie*, стпрус. *enkopts* – оставио то питање отвореним и просто искључио презент на *-je-* за **kopati* (Vaillant 3: 358).¹¹ Али ако прихватимо исконску истоветност **kapati* = **kopati* ‘наносити ударце’, у облицима **kapati*, **karję* налазимо и тражено дуљење коренског вокала и старији тип промене. У формалном разликовању **kapati* и **kopati* огледа се њихово рано лексичко-семантичко разграничење (ЭССЯ 11: 18–20 s.v. **kopati*).¹²

5.1 Ови формални аргументи могу се поткрепити и семантичким. Наиме, континуанте псл. **kopati* имају и значења карактеристична за псл. **kapati*, уп. *скòпати* рф. ‘истрошити копањем’: скопа се мотика, будак,¹³ у пренесеном смислу и човек: Боме се он ено на ништо скопа Лика (РЈА); *скòпати се* ‘смањити се, омршавити, ископнити, ослабити’: Тетка Мара се скòпала, нeмá штá видјети Поткозарје (Далмација 2004), *закòпа се* 3. sg. ‘упропастити се’: Која се лоше ожени, она се закòпа нáживо Пирот (Златковић 2014); *искòпати се* ‘пропасти, затрти се, остати без мушког порода’: Не ће се свијет ископати НПосл Вук, Кад удре каква пошаст на живо, ископа се много сељачкијех кућа Богишић (РСА).

Семантика слабљења, пропадања, нестајања још је присутнија код континуаната псл. **корьнѣти* (*se*), секундарног деривата од **kopati*,¹⁴ уп.

11 Вајан није имао у виду с.-х. примере, али они постоје, уп. *ископãт, ископãм/искòплъем*: Нeсмo мòгли да искòплъемо Косово (Елезовић 1932), такође у изразима: *Бољи се копљу!* ‘каже се за онога који је ороноу од болести’, *Баво не оре нит копље!* ‘ђаво ништа не ради изузев што људе наводи на зло’, *Нит оре нит копље* ‘ништа не ради’ Плав и Гусиње (Reković 2013).

12 Као семантичко-типолошка паралела могао би послужити однос два иранска корена, **1kap-*, **skap-* ‘расецати, копати и сл.’ и **2kap-*, **kaf-* ‘падати, учинити да падне; спуштати (се), пуштати, бацати, рушити’ (в. Едельман 4: 232). Едельман сумња у свођење оба та корена на ие. *(*s*)*kep-*, *(*s*)*kop-*, *(*s*)*kap-*; *(*s*)*keb(h)-*, **skob(h)-*, **skab(h)-* ‘сећи оштрим оруђем; цепати се, расцепљивати се’, али ако би то било тако, претпоставља да је њихово разлижење и претварање у хомониме морало почети веома рано и упућује на аналогна размимоилажења у словенским и балтским језицима: лет. *kāpt* ‘дизати се, верати се’ и лет. *karāt* ‘сећи’, лит. *kópti* ‘пентрати се, извлачити се’ и лит. *kāpti, karóti* ‘сећи’, псл. **kapati* ‘капати’ и псл. **kopati* (дуративно **kapati*), првобитно ‘ударати’ (l.c.).

13 Уп. и *скòпак, -пка* m. ‘дотрајала, истрошена мотика или будак; уопште, дотрајао предмет од кога је остао само мали део’ Ужице (Цвијетић 2014), за семантику уп. лит. *prikāpti* ‘отупети (о секири)’ (в. § 4.1).

14 Псл. **корьнѣти* образовано је од придева **корьнъ*, који је од **kopati* (в. ЭССЯ 11: 44 s.v. **корьнѣти*/**корьнѣти*; 42–44 s.v. **корьна*/**корьно*/**корьнъ*). Другачије Verneker 566;

kòpnети, ијек. *kòпњети* impf. ‘губити снагу, свежину, слабити, мршавити, венути’,¹⁵ *искòпнети* pf. ‘ишчезнути, нестати, изгубити се’, ‘изгубити снагу, свежину, оронуту, смршати’, *окòпнети* ‘ослабити, смршати; изгубити свежину, увенути’ (РСА), *скòпнети* ‘усахнути, осушити се услед старости’: Сав је већ скопнео Војводина (РСГВ), *скопни* ‘ослаби, смршави’: Десина ћерка била бòлна, мло̀го скопнела; остала само кожа и кòске Црна Река (Марковић 1986).

Посебно је занимљив облик *прокòпни* 3. sg. pf. ‘почети се мрвити (о чврстој маси)’: Дрвòто прокопнело, и струлело [овде и даље проред М.Б.], нема да мòж да издржи тија тèрет Пирот (Златковић 2014), који показује да се код овог глагола јавља и значење ‘(ис)трулити’.

- 6 Вратимо се глаголу **kapatì*. Поред облика на *-atì*, у словенским језицима посведочени су и облици са наставцима *-ěti*, нпр. пољ. *kapieć* (ЭССЯ 9: 146 s.v. **kapeći*) и *-iti*, нпр. с.-х. *kāpiti*,¹⁶ мак. дијал. *kāpit*, рус. дијал. *kāpitъ* итд. (id. 146–147 s.v. **kapiiti*). За наше излагање од посебног је значаја с.-х. глагол *ukāpiti*, чија семантика и форма са једне стране поткрепљују тумачење о исконској истоветности **kapatì* и **kopatì*, а са друге – отварају могућности и за другачија објашњења.

- 6.1 Вук бележи глагол *ukāpiti* у значењу ‘убити на мјесто (да падне као кап)’.¹⁷ Глагол је добро посведочен у црногорским говорима, уп. *ukāpiti* ‘убити’: Заслужио е да га укāпиш Ускоци (Станић 1990–1991), *ukāpiti* (се) ‘уништити (се)’: Сви су му се укапили, нико му у животу није осто Прошћење (Вујичић 1995), *ukāpit* ‘id.’: Ријешно је да ји све укапи – Срам га било укапи ји Плав и Гусиње (Reković 2013). Ова семантика, карактеристична за лит. *kāpanoti* ‘убијати, клати’ (в. § 4), присутна је и код континуаната псл. **kopatì*, уп. *искòпати* ‘упропастити, уништити, затрти’: Мјесто упропастити, уништити може се рећи и: ископати (Ископа сву крајину турску) Кушар; Кумичић, Св. Ћоровић (Херц.), Љубиша (ЦГ) (РСА),¹⁸ *раскòпати* ‘уништити имовину’: Раскопа иг син, те се

► Brückner 256; Machek 275. Поред основног значења ‘топити се, отапати се, кравити се (о снегу, леду)’, у јужнословенским језицима забележена су и значења: ‘слабити, пропадати’, ‘чезнути, жудети’.

15 Уп. *kòпња* f. ‘копњење, сушење, мршављење’: Копња мишића [је] сушење мишића (РСА).

16 У ЭССЯ s.v. наводи се само значење ‘капати’, иако овај глагол значи и ‘чамити, злопатити се, пропадати, скапати, трунути’, док се облик *kāpiti* ‘сањати у полубудном стању’ уопште не помиње.

17 Вуково семантичко објашњење прихвата Skok 2: 40.

18 Овамо свакако спада и девербал *искòп* m. ‘несрећа, зло, уништење, пропаст’ ЦГ, За пропаст, уништење имамо још ове ријечи: ископ или ископање (Ова ће болест бити мој ископ) Кушар, Проти овој установи, која смиераше на ископ славјанског богостања, устадоше неколко бискупих Виенац 1861 (Задар), Ако не бране народност хрватску, тад су нам отров и прави ... ископ Павлиновић, ‘смрт’: Наше најсветије обичаје ... смо дужни поштовати и до ископа чувати Мале новине, Бгд. 1892, Плаћању до ископа, кад ми је тако суђено Ћипико (РСА). Овде би се могло поћи и од метафоричне примене основног значења ‘копати’, тј. ‘ископати нешто са кореном >

постарос поскиташе Прошћење (Вујичић 1995), *укòпати* ‘упропастити некога’: Укòпаћу ја тебе! Војводина (РСГВ).

Дугоузлазни акценат облика *укáпати* поклапа се са акцентом итеративних облика глагола *кòпати* (*искáпати*, *покáпати*, *укáпати* и сл.), који формално стоје у вези са лит. *kiùpti* изм. ост. ‘укопавати’, лет. *kùopt* (в. Derksen 2015: 264), стпрус. *en-kopts* ‘покопан’ (в. Smoczyński 2005: 114–115),¹⁹ уп. и лит. *kāpas*, лет. *kaps* ‘надгробна хумка’, вероватно и псл. **korъ* у истом значењу (в. Лома 2013: 113 s.v. *Копорићи*). Стога би се можда облик *укáпати* ‘убити’ – пре него ли онако како га Вук објашњава („да падне као кап“) – могао протумачити као каузатив од *укòпати* у значењу ‘учинити да неко буде погребен, послати неког у гроб’.

- 6.2 Глагол *укáпати* посведочен је и у значењу ‘смрзнути се, нахладити се’, које се јавља само код с.-х. континуаната псл. **kapati* (в. § 3.1), уп. *укáпати* (*се*) ‘нахладити се’: Укапик се данас на овој студени Прошћење (Вујичић 1995), *укáпат(у) се* ‘id.’: Укáпио сам се јўтрòс од стўдèни – Како је лèдно да се чòк укáпи! Мојковац (Ристић 2010), *укáнит се* ‘id.’: Укáпио сам се дaнaс от стўдè, ёво су ми и рўке отèпaле Вaсoјeвићи (Стијовић 1990).²⁰ Осим тога, овај глагол има и значење које представља семантичку спону између ‘слабити, пропадати; умрети, црћи’ и ‘смрзнути се’ (в. § 3), а то је значење ‘укочити се, у к и п и т и с е, о д у з е т и с е’, уп. *укáпати* ‘одузети се, претрнути’: Еј, што си укапио, пријатељу Никшић (Ђоковић 2010), *укáпати се* ‘id.’: Укáпиле ми се нòге Ускоци (Станић 1990–1991), *укáпат (се)* ‘укочити се’ Велика (Јокић 2012), *укáпити се* ‘изгубити се, обезнани се, укочити се’: Шта сте се ту укапили, дочекајте госте Рожаје (Надџић 2003).²¹ Чини се, ипак, да је семантика у оба случаја у суштини иста – ‘укочити се (од хладноће)’.²²

- 6.2.1 По свом значењу, али и форми, глагол *укáпати (се)* ‘смрзнути се; укочити се’ неодољиво подсећа на *укúпати се* ‘укрутити се, следити се, запањити

► искоренити, истребити’, уп. *закопати* ‘саградити, подићи, основати (о насељима)’ (РСА). Међутим, индикативно је да се у истом значењу може употребити и девербал *йскāп m./f.* ‘истребљење, уништење’: Ти су људи гањани до изкапи Звоно 1910 (РСА).

19 В. нап. 9.

20 Уп. и *скáпат(у) се* ‘id.’: Сkáпили смо се ðнò јўтро кòјā је стўдèн била Мојковац (Ристић 2010).

21 Уп. и чеш. заст. *odkapati* ‘укочити се, запрепастити се’ (ЭССЯ 37: 47 s.v. **otъkapati*).

22 Међусобну повезаност значења ‘смрзавати се’, ‘укрућивати се, кочити се’ и ‘слабити, умирати’ потврђују и следећи примери: рус. дијал. *вязнуть* ‘осећати хладноћу, смрзавати се’, *вязать* ‘чинити тврдим, чврстим (о мразу)’, укр. дијал. *ков’язнути*, *заков’язнути* ‘кочити се; умирати’, уп. и *ков’яза* ‘зимогрожљивац’, *ковязливий* ‘зимогрожљив’ (Бјелетић 2006: 40, 43). Поменута значења међусобно кореспондирају и у несловенским језицима, уп. лит. *keĩbti* ‘ишчезавати, пропадати, слабити, мршавити, (у)кочити се од хладноће’, *kaĩpti*, *kaĩpstũ* ‘венути, пропадати, боловати’: *kaĩpti*, *kaĩpiũ* ‘кочити се од хладноће’ (Navlová 1999: 289, 292), гр. *μάλκη* ‘укоченост од хладноће’, *μολκίω* ‘кочити се, укрућивати се’ и *βληχρός* ‘слаб, мекан’ (Куркина 1978: 25).

се' (Вук). Потоњи глагол се обично тумачи као деноминал од *kûn* 'статуа', заст. и 'људско биће, особа; људско тело, стас; раст, узраст; појава, фигура; лик, прилика; слика, портрет'. У питању је балкански хунгаризам од мађ. *kép* 'слика, облик, лице' < сттур. *ker*, које је у другом гласовном лику преко старобугарског ушло у старословенски као **капъ**, **-пи** 'лик, слика', одатле **капиште** 'светилиште, олтар; статуа, идол', уп. и чак. *капишће* 'олтар' XII век, Повља, Брач, као и име ластовског острвца *Капиште* (Skok 2: 38 s.v. *каръ*³; в. и ESJS 303 s.v. *каръ*). С обзиром на потпуни формално-семантички паралелизам облика *укáпити се* : *укúпити се*,²³ не може се искључити могућност да први глагол посредно чува трагове стсл. **капъ**, **-пи**, с.-х. *kâp* 'идол, божанство' (РСА), баш као и именица *поткапина* 'слепа пећина', ако је Скок добро изводи од синтагме *под капом* (Skok l.c.).

6.2.2 Са друге стране, могућом се чини и његова веза са псл. **kypëti* 'кипети', за семантику уп. рус. *скипáтъся* 'отврдњавати услед кипљења, згрудњавати се (о млеку, крви, гвозђу итд.)', рус. дијал. *кипéтъ* 'извирати и одмах се замрзавати (о води у зимском периоду)': речка кипит (в. Черниш 2003: 316–317). Ова претпоставка је занимљива и због тога што је **kypëti* у етимолошкој вези са **kvarpiti*, *kvarpati* између осталог и 'капати', а псл. **kapati се*, према неким тумачењима, изводи из **kvarpati* (в. нпр. Machek 239–240 s.v. *kapati* 1).

7 Спроведена семантичка анализа континуаната псл. глагола **kapati*, пре свега оних које се доводе у етимолошку везу са лит. *kâpanoti* 'убијати, клати', *nusikâpanoti* 'умирати, цркавати', поткрепљује мишљење о његовој искомској истоветности са псл. **kopati*. У том случају, за примарно значење псл. **kapati* ваљало би узети значење 'ударати'²⁴ из којег се – као секундарна – радијално развијају значења 'падати кап по кап', 'слабити, пропадати, умирати' итд. Уосталом, семантички потенцијал значења 'ударати' омогућава развој већине горенаведених значења (в. Влајић-Поповић 2002: 32–36).²⁵ Тиме се коригује постојеће, широко прихваћено тумачење, према

23 Уп. и заст. *kânûiute* 'многобожачки, пагански храм или култно место' : заст. *kûnûiute* 'место паганских култних обреда са киповима божанстава' (РСА), уколико није посредни Милићевићева индивидуална кованица или чак штампарска грешка уместо *капиште*.

24 Иако се опредељује за везу глагола **kapati* са лит. *kópti* 'пузати, милети', лет. *kâpt* 'пузати, милети, ићи, ходати', Сној признаје да је поменуто тумачење привлачно јер се тако реч *kâp* 'аполексција' лако објашњава из првобитног значења 'ударац', уп. нем. *Schlag* 'ударац' и 'кап' (Snoj 284–285 s.v. *kâplja*).

25 Као илустрацију наводимо секундарна значења три основна глагола ударања у с.-х. језику – *бити*, *дерати* и *лупати*: *бъити* 'пљуштати (о киши)', *убити* 'усмртити', 'уништити, сатрти', *прѣбити* 'ослабити' (ор. cit. 62, 48, 49); *ударâти* 'падати (о киши)', *ударити*

којем се значење ‘слабити, пропадати, умирати’ изводи непосредно из ‘капати, падати у капима’ (в. § 3).

Треба нагласити да је ово само једно од могућих тумачења псл. глагола **kapati*. Овом приликом у разматрање нису узете оне његове континуанте које се доводе у етимолошку везу са лит. *kópti* ‘пузати, милети’, лет. *kāpti* ‘пузати, милети, ићи, ходати’, бацајући другачије светло не само на његово порекло, већ и на развој појединих значења која се овде изводе из ‘ударати’.²⁶ Непостојање једнозначног тумачења овог прасловенског глагола указује на то да су се међу његовим ‘континуантама’ нашли облици различитог крајњег порекла који су се међусобно испреплитали због своје формално-семантичке сличности (в. § 6.2.1). Њихово прецизно разврставање на синхронном плану вероватно више и није могуће.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Бјелетић 2006 = Марта Бјелетић, Прилог проучавању псл. **vez-*, *Ad fontes verborum: исследование по этимологии и исторической семантике: к 70-летию Жанны Жановны Варбот*, Москва: Индрик, 2006, 40–50.

Букумирић 2012 = Милета Букумирић, *Речник говора северне Метохије*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012 (Монографије, 15).

Виноградова 2008 = Людмила Николаевна Виноградова, К проблеме типологии и функции магических текстов: формулы проклятий в народной культуре, *XIV Международный съезд славистов: письменность, литература и фольклор*, Москва: Индрик, 2008, 397–411.

Вујичић 1995 = Милош Вујичић, *Рјечник говора Проићења (код Мојковца)*, Подгорица: ЦАНУ, 1995 (Посебна издања 29, Одјелјење умјетности 6), 1995.

Вук = Вук Стефановић-Караџић, *Српски рјечник*, четврто државно издање, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1935.

Вучковић 2007 = Марија Вучковић, Глагол *опузнути* ‘ослабити, омршавети; оронути; омлохавети’ – јужнословенски дијалектизам или континуанта псл. основе **rylz-*?, *Шездесет година Института за српски језик САНУ: зборник радова II*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007, 21–33.

Далмација 2004 = Стево Далмација, *Рјечник говора Поткозарја*, Бања Лука: Глас српски – Графика, 2004 (Рјечници).

Ђоковић 2010 = Љубомир Ђоковић, *Рјечник никшићког краја*, Подгорица: ЦАНУ, 2010 (Посебна издања 68, Одјелјење умјетности 17).

Елезовић 1932 = Глигорије Глиша Елезовић, *Речник косовско–метохишког дијалекта 1 = Српски дијалектолошки зборник IV* (1932).

ЕСУМ = *Етимологічний словник української мови 1–*, ред. О. С. Мельничук, Київ: Наукова думка, 1982–.

Едельман = Джой Иосифовна Эдельман, *Этимологический словарь иранских языков 4: I–K*, Москва: Издательская фирма „Восточная литература“ РАН, 2011.

► ‘убити’, *дѣрати се* ‘мучити се радећи претерано тешко’ (ор. cit. 147, 126, 130); *улу̀нути* ‘уништити, упропастити’, *лу̀нути* ‘ослабити, остарити’ (ор. cit. 182, 183) итд.

26 О томе детаљније: М. Бјелетић, К изучению чеш. диал. *kapati* ‘лезть’, *Etymologický výzkum češtiny: z perspektivy slovanské, indoevropské i obecnělingvistické: Etymologické symposion Brno 2017* (у штампи).

- ЭСБМ** = *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* 1–, ред. В. У. Мартынаў, Мінск: Навука і тэхніка, 1978–.
- ЭССЯ** = *Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд* 1–, ред. О. Н. Трубачев, Москва: Наука, 1974–.
- Живковић 1987** = Новица Живковић, *Речник пиротског говора*, Пирот: Музеј Понишавља – Пирот, 1987.
- Златановић 1998** = Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије: провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.*, Врање: Учитељски факултет, 1998.
- Златковић 2014** = Драгољуб Златковић, *Речник пиротског говора I–II*, Београд: Службени гласник, 2014.
- Јовановић 2004** = Властимир Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша, Српски дијалектолошки зборник LI* (2004), 313–688.
- Кожельцац 2014** = Љубиша Рајковић Кожельцац, *Речник тимочког говора*, Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика, 2014.
- Куркина 1978** = Любовь Викторовна Куркина, *Русск. диал. малохолный, сверёжий, Этимологические исследования* (Свердловск) 1978, 23–27.
- Лома 2013** = Александар Лома, *Топонимија Бањске хрисовуље: ка осмишљењу старосрпског топонимског речника и бољем познавању општесловенских именовних образаца*, Београд: САНУ, 2013 (Библиотека Ономатолошких прилога 2).
- Марковић 1986** = Миодраг Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци, Српски дијалектолошки зборник XXXII* (1986), 245–500.
- Марковић 1993** = Миодраг Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци II, Српски дијалектолошки зборник XXXIX* (1993), 149–398.
- Ристић 2010** = Данијела Ристић, *Рјечник говора околине Мојковца*, Подгорица: ЦАНУ, 2010 (Институт за језик и књижевност „Петар II Петровић Његош“, Рјечници 5).
- РСА** = *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* 1–, Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСГВ** = *Речник српских говора Војводине* 1–10, Нови Сад: Матица српска, 2000–2010.
- СМ** = *Словенска митологија: енциклопедијски речник*, ред. Светлана М. Толстој – Љубинко Раденковић, Београд: Zepher Book World, 2001.
- Станић 1990–1991** = Милија Станић, *Ускочки речник* 1–2, Београд: Научна књига, 1990–1991.
- СТИЈОВИЋ 1990** = Рада Стијовић, *Из лексике Васојевића, Српски дијалектолошки зборник XXXVI* (1990), 121–380.
- Стојановић 2010** = Радосав Стојановић, *Црнотравски речник = Српски дијалектолошки зборник LVII* (2010).
- Ћирић 1983** = Љубисав Ћирић, *Говор Лужнице, Српски дијалектолошки зборник XXIX* (1983), 7–191 (речник 125–164).
- Цвијетић 2014** = Ратомир Цвијетић, *Речник ужичког говора*, Београд: Службени гласник – Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу – Ужице: Учитељски факултет у Ужицу, 2014.
- Черниш 2003** = Тетјана Олександрівна Черниш, *Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні: гніздовий підхід*, Київ: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2003.
- Berneker** = Erich Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch* 1, Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1908–1913.
- Bezljaj** = France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*, Ljubljana: SAZU, 1976–2007.
- Brückner** = Aleksander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957.
- Derksen 2015** = Rick Derksen, *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*, Leiden – Boston: Brill, 2015.
- ESJS** = *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* 1–, ред. E. Havlová, Praha 1989–.
- Fraenkel** = Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch I–II*, Heidelberg – Göttingen: Carl Winter – Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.

- Hadžić 2003** = Ibrahim Hadžić, *Rožajski rječnik: građa za diferencijalni rječnik narodnog govora rožajskog kraja*, Rožaje: Kulturni centar Rožaje, 2003.
- Havlová 1999** = Eva Havlová, Komplexní situace jako sémantické východisko při vzniku slovanských slov (na příkladu sémantického východiska 'chřadnout'), *Slavia* 68 (1999), 287–294.
- Jokić 2012** = Branko Jokić, *Rječnik veličkoga govora*, Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, 2012 (Lexicographia 1).
- Machek** = Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Academia, Nakladatelství Československé akademie věd, ²1968.
- Otrębski 1965** = Jan Otrębski, *Gramatyka języka litewskiego II*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965.
- Reković 2013** = Ibrahim Reković, *Rječnik plavsko-gusinjskoga govora*, Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, 2013 (Lexicographia 3).
- RJA** = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*, Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- Skok** = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- Sławski** = Franciszek Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego 1–*, Kraków: Nakładem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego, 1952–.
- Smoczyński 2000** = Wojciech Smoczyński, *Untersuchungen zum deutschen Lehnwort im Alt-preussischen*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000.
- Smoczyński 2005** = Wojciech Smoczyński, *Lexikon der altpreussischen Verben*, Innsbruck: Institut der Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, 2005.
- Smoczyński 2007** = Wojciech Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007.
- Snoj** = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, ³2016.
- SSN** = *Slovník slovenských nářečí, I–*, Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1994–.
- Vaillant** = André Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves I–IV*, Lyon – Paris, 1950–1974.
- Vaillant 1946** = André Vaillant, La déprévarbation, *Revue des études slaves* 22 (1946), n° 1, 5–45.

POVZETEK

Prispevek k proučevanju psl. glagola *kapati

V delu se semantično analizirajo kontinuantí psl. glagola *kapati, predvsem tisti, ki se etimološko povezujejo z lit. *kāpanoti* 'ubijati, klati', *nusikāpanoti* 'umirati, crkavati'. Rezultati analize govorijo za skupni izvor psl. *kapati in *kopati, kar pomeni, da je psl. *kapati prvotno pomenilo 'udarjati', iz tega pa so se radialno razvili pomeni 'padati kaplja za kapljo', 'slabeti, propadati, umirati' itd. Izrecno pa se izvemajo tisti kontinuantí psl. *kapati, ki se etimološko povezujejo z lit. *kópti* 'plaziti se, lesti', let. *kāpt* 'plaziti se, lesti, iti, hoditi', pri tem pa mečejo drugačno luč ne le na njegov izvor, ampak tudi na razvoj posameznih pomenov, ki se tu izvajajo iz 'udarjati'. Odsotnost enoumne razlage tega praslovanskega glagola kaže na to, da so se med njegovimi kontinuantí znašle oblike različnih izvorov in se med sabo prepletle zavoljo svoje formalno-semantične podobnosti. Njihovo precizno razvrščanje v sinhroni ravnini verjetno tudi ni več mogoče.